

RUSYA MÜSLÜMANLARININ TÜRKİYE’DE TANITILMASINDA YUSUF AKÇURA’NIN ROLÜ

Yılmaz ÖZKAYA*

Özet

19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya Müslümanları arasında önemli bir gelişme gösteren modernleşme hareketleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni fikir ve edebiyat hayatı, o dönemde Türkiye’de çok az kimse tarafından biliniyor ve takip edilebiliyordu.

Yusuf Akçura, Rusya Müslümanları arasındaki bu gelişmeleri Türkiye’de tanıtan ilk aydınlardan biridir. O Malûmat, Sırat-ı Müstakim, Türk Yurdu gibi yayın organlarında Rusya Türkleri-Müslümanları arasında görülen yeni fikir ve edebiyat akımlarını konu alan makaleler yazmıştır. Bu makalelerde verilen bilgiler ve yapılan tahliller bugün halâ önemini korumaktadır.

Makalemizde Yusuf Akçura’nın Rusya Müslümanlarının modernleşme hareketleri hakkındaki düşünceleri ve tahlillerini Türkiye’de tanıtmaya çalıştığı dinî ve edebî şahsiyetleri ve bu şahsiyetlerin eserleri hakkındaki düşüncelerini ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız. Yusuf Akçura’nın verdiği bilgilerin ve yaptığı tahlillerin bugün için ne gibi bir değer taşıdığı üzerinde duracağız.

Anahtar kelimeler: Yusuf Akçura, Türklük, Türkçülük, Rusya Türkleri, modernleşme, Türk Yılı 1928.

* Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

The Role of Yusuf Akçura in the Introduction of Intellectual and Cultural Movements of Turks in Russia into Turkey

Abstract

The modernization movements which took place among the Turks in Russia from the 19 century on words and accordingly the new intellectual and literary life had been little known and followed by few people in Turkey at that time.

Yusuf Akçura is one of the first intellectuals to introduce these developments in Turkey. He wrote articles in the journals such as Malûmat, Sırat-ı Müstakim, Türk Yurdu on the new thought and literature movements among Turks and Muslims in Russia. The information and the analysis given in these articles are important even today.

We will try to deal with Yusuf Akçura's thoughts and analysis on the modernization movements of Muslims in Russia, and with the religious and literary figures whom he tried to introduce in Turkey and his thoughts about the works of these figures. We will also deal with how much this information and his analysis are important for the present day.

Key words: *Yusuf Akçura, Turkishness, Turks in Russia, modernization, Turkish Year 1928.*

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya Türk-Müslüman toplumu arasında gerek Avrupa'da gerek Osmanlı Devleti'nde cereyan eden siyasi ve sosyal olayların da etkisiyle modernleşme ve uluslaşma fikri uyanmaya başlamış ve bu fikir cereyanları, dönemin edebî faaliyetlerine de doğrudan etki etmiştir. Fakat bu hareketler Türkiye'de gereği gibi takip edilememiş ve öğrenilememiştir. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni çöküntüden kurtarmayı amaçlayan ve Türkçülük fikrinin baş mimarlarından biri olarak tanınan Yusuf Akçura, bu fikrî-edebî faaliyetleri Türkiye'de ilk kez tanıtınların başında gelmiş ve Türkiye ile Türk dünyası arasındaki kültürel ilişkilerin canlanmasında etkili bir rol oynamıştır.

Aslen Kazan Türklerinden zengin bir aileye mensup olan Yusuf Akçura, küçük yaşta babasını kaybetmesi ve ailenin ekonomik sıkıntılar yaşaması yüzünden 1883 yılında annesi ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Rüştîye'de okuyan Akçura, tatilini geçirmek üzere 1889 yılında Kazan'a gitmiş ve burada akrabalarının yanında bir süre kalmıştır. Bu süre içerisinde "yurt özlemi"ni de gidermiştir. Akçura'nın Kazan'a gidişi ufkunun genişlemesinde oldukça etkili olmuştur (Akçuraoğlu 1928: 398) Harbiye'de okuduğu dönemler Türklük bilincinin oluşmaya başladığı dönemlerdir. Bu dönemde Akçura, ilk makalesini de bu düşünce çerçevesinde yazmış ve bu makale ile Türklüğün iki kolunu birbirinden haberdar etmek istemiştir (Akçuraoğlu 1928: 398). *Kazan Ulemasından Mercanî Efendi ve Abbas* adlı makalesinde Kazan Tatarları arasında dinî modernleşme ve millî uyanışın öncülerinden

biri olan Şihabüddin Mercanî'nin biyografisini ele almıştır (Akçuraoğlu 1897: 421-422). Akçura Mercanî'yi sadece dinde yenileşmenin öncüsü saymamış, millî tarih ve milliyet bilincini de Kazanlılara aşılamağa istediğini belirtmiştir. İslamiyette reformlar yapılması gerektiğine inanan, İslamiyeti dogmatizm ve skolastik düşünceden kurtarmak isteyen Mercanî, Kazan Türkçesiyle Kazan tarihini yazmış; Bulgarların, İdil-Ural Tatarlarının ataları olduğunu açıklamış; millî bilinç ve tarih şuurunu da eserlerinde yansıtmıştır (Georgeon 2005: 24). Bu bilgiler ışığında Osmanlı aydınları İdil-Ural Türkleri içerisinde vuku bulan modernleşme hareketlerinden kısmen haberdar edilmişlerdir. Yusuf Bey, aynı dergiye Kayyum Nasirî'nin de biyografisini verdiğini, fakat bu makalenin yayımlanmadığını *Türk Yılı 1928*'de yazdığı otobiyografisinde belirtir. XIX. yy. sonlarında Osmanlı Türkleri için dışarıdaki Türklük hareketinin pek önem arz etmediğini ve genel olarak bilinmediğini varsayarsak Akçura'nın Mercanî hakkında 1897 yılında yazmış olduğu makale dönemi açısından büyük değer taşımaktadır. Çünkü Mercanî, kuzey Türklerinin aydınlanma hareketinin baş mimarlarından sayılmaktadır (Taymas 1966: 128-129).

Yusuf Akçura'nın otobiyografisinden yola çıkarsak onu asıl etkileyen, Türkçülük akımının öncülerinden biri hâline getiren ve bu vesileyle Türkiye ile Türk dünyasının fikrî ve edebî bağlarını kurmasında etkili olan üç esas şahsiyet üzerinde durmak gerekir. Bunlardan ilki eniştesi (halasının kocası) İsmail Gaspıralı, ikincisi Paris'te tanıştığı doktor Şerafettin Mağmumî ve amcası Akçuraoğlu İbrahim Bey'dir. İsmail Bey'in Akçura üzerindeki etkileri diğerlerinden daha fazladır.

Harbiye'de okuduğu yıllarda *Tercüman* gazetesinin İstanbul'a geldiğini bildiren Akçura, Kazan'a seyahatleri esnasında da Kırım'a uğradığını ve Gaspıralı ile görüşüğünü bildirir. *Tercüman* gazetesi ve Gaspıralı'nın görüşleri Akçura'nın Türklüğü bir bütün olarak görme anlayışını kazanmasında belki de en önemli etkenlerdendir. Fakat burada Yusuf Akçura'nın bütün olarak gördüğü Türklüğün sınırlarına İslam olmayan Türk unsurlarını dâhil etmediğini belirtmekte fayda vardır. Çünkü o dönemde dinî kimlik, millî kimliğin üzerinde yer alıyordu. İsmail Gaspıralı'nın yazılarında sade bir Osmanlı Türkçesini kullanması ve millî dile önem vermesi Akçura'yı etkilemiş, o da Gaspıralı'nın dil anlayışını savunmuştur.

“...Gaspıralı, bu lehçe ve şive farklarının eksilmesine çok çalıştı. *Tercüman* daima mahallî Türk lehçelerinin üstüne umumî bir Türk dilinin öğretilmesini tavsiye etti durdu. Umumî bir Türk dilinden murat, sadeleştirilmiş Osmanlıcadır...” (Akçura 1328a: 692)

Akçura, Gaspıralı'nın dilde Türkçülük izlerinin daha ilk yayımladığı broşürlerde *Tonguç* ve *Şafak*'taki yazılarında var olduğunu belirtiyor. Gaspıralı, ilk yazılarında sadece Türk lehçelerinin Rusçayla olan münasebetini yermekle kalmıyor, üç dilin leksik ve gramer unsurlarını içerisinde barındıran Osmanlıca'yı da tenkit ediyor. Akçura (1928: 344), İsmail Bey'i bu tenkit ve

görüşleriyle dilde sadeleşme akımının öncülerinden sayıyor. Akçura'ya göre (1928: 344) Gaspıralı'nın üzerinde önemle durduğu diğer bir konu İslam dinidir. Ona göre İslam dini “millî hayata olan faydası noktasında ele alınmalıdır.” İslam'ın yenileşmeyi engellemediğini, kadını hor görmediğini, aksine kadına hürriyet ve eşitlik verdiğini ve mezhep çatışmalarını reddettiğini belirten İsmail Bey, dinde de yeni bir akımın temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkar ve *Darü'r-Rahat Müslümanları* adlı fantastik eserde de bu görüşlerini güzel bir dil ile ifade eder (Akçuraoğlu 1928: 344).

Akçura, Gaspıralı'nın görüşlerini birçok yazısında dile getirir. Tercüman gazetesinin 25. yılı dolayısıyla Bahçesaray'da düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada İsmail Gaspıralı'nın milliyetçiliği üzerinde durur. Onun bu konuşması 9 May 1908 tarih ve 33 sayılı Tercüman'da *Yusuf Bey Akçuraoğlu'nun Nutku* başlığı altında yayımlanır.

İsmail Bey'in ilk eseri 1881'inci yılda neşrolunan Ruskoe Musul'manstvo'dur. Bu eser o zamandaki efkârını açık bildirdiği gibi, istikbaldeki harekâtına da bir nevi program, düstur oldu. Bu eserle vazıhan anlıyoruz ki İsmail Bey milletçi (nasyonalist)tir.

Akçura (1330), Gaspıralı'nın ölümünden sonra *Türk Yurdu*'nda yayımladığı *Muallime Dair* adlı yazısında Türk-İslam âleminin son 100 yılda yetiştirdiği en önemli şahsiyet olarak Gaspıralı'yı gösterir. Gaspıralı, Akçura'nın tabiriyle “büyük muallim” vazifesini milleti için ölene dek sürdürmüştür.

İsmail Gaspıralı, Osmanlı aydınları tarafından gerek *Tercüman* vasıtasıyla, gerek kendi kişiliğiyle tanınmasına rağmen onun çalışmaları, fikirleri ve idealleri gereği gibi anlaşılmaz. Onun Türk düşünce tarihindeki yerini objektif bir şekilde belirleyen yine Yusuf Akçura olmuştur.

Akçura (1908), 1908'de *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayımladığı *Rusya'da Sakin Türklerin Hayat-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair I-II* adlı yazılarında genel olarak Rusya Müslümanlarının fikrî ve kültürel faaliyetlerini, onları etkileyen siyasi hareketleri Türk okuyucusuna sunar. O, burada “bütün Türklük” (Pantürkizm) anlayışı içerisinde Türkleri buldukları coğrafyaya göre ayrı ayrı ele alır, bu bölgelerin Rus meşrutiyetine kadar ne vaziyette olduğunu ve meşrutiyetten sonraki 13 senede modernleşme bağlamında ne kadar yol alındığını açıklar. Bunun yanı sıra İsmail Gaspıralı'nın basın faaliyetlerinden ve Türklerin gaffet uykusundan uyanmaları için yapılması gereken programlı çalışmalardan bahseder; fakat yukarıda belirttiğimiz gibi Akçura'nın Türkçülük görüşünün alt yapısını İslamcılık oluşturur ki Akçura bu yazısında Türk olarak belirttiği bazı toplulukları gayrimüslim olmalarından dolayı kayda değer bulmaz ve bu topluluklardan pek fazla bahsetmez. Başka bir deyişle din ve kimlik kavramlarını kültürel bağlamda birbirinden ayırmamıştır. Fakat siyasal açıdan bakacak olursak Akçura için İslamcılık hiçbir zaman ön plana çıkmamıştır. Yusuf Akçura'nın (1908) burada belirttiği üç merkez *Volga*

havzasındaki Türkler; Kaf Dağları Cenubu, Maveraya-yı Kafkasdaki Türkler ve Buhara, Taşkent, Semerkant ile Etrafındaki Türklerdir. Akçura'nın "bütün Türklük" bilinci, o dönem Osmanlı fikir hayatındaki İslamcılık anlayışının ve yeni yeni benimsenmeye başlanan Osmanlı merkezli Türkçülük hareketinin yönünü genel Türkçülüğe doğru kaydırmıştır.

Kemal Karpat, Akçura'nın Pantürkizmin önde gelen temsilcisi ve savunucusu olduğunu fakat hiçbir zaman dünyadaki bütün Türklerin birleşmesini açıkça savunmadığını, hatta bu konuda seçici davrandığını belirtir. Karpat (2001: 723), *Türk Yılı 1928*'de yer alan Akçura'nın Türkçülükle ilgili "uzun bir yazısının" yarısını Rusya Müslümanlarına -yani Tatarlarla Azerilere- ayırdığını, fakat Orta Asya Türklerinden pek fazla bahsetmediğini açıklar. O yazısında ele almasa da Yusuf Akçura (1908: 39 / 204), *Sırat-ı Müstakim*'deki yazısında Orta Asya Türklerinden yani Rusya Türklüğünün üç merkezinden biri olarak kabul ettiği Semerkant, Buhara ve Taşkent'ten söz eder; fakat, bu bölgelerdeki modernleşmeden değil aksine eski usulde eğitimin devam etmesinden ve modernleşme hareketlerinin çok geç kalmasından söz eder:

Efendiler! Daima fikrin tahsilinde mevkiin ehemmiyeti vardır. Buhara, Semerkant geniş çölleriyle Avrupa'dan ayrılmış olduğu için Avrupa terakkiyatından bîhaberdi. Binaenaleyh Rusya Türkleri de Buhara'dan efkâr-ı cedide öğrenemezlerdi. Lâkin İstanbul ile Mısır muktedabih olursa Avrupa'nın efkâr-ı ilmiyesi ve sinaiyesi daha evvel tesir edecekti. İşte biz kemal-i iftiharla Osmanlı kardeşlerimize büyük bir teşekkürle itiraf etmeliyiz ki bu efkâr-ı cedidenin husulüne Osmanlı mektepleri ile camii ve medreseleri hayli hizmet etmiştir.

Akçura, bu Türklük merkezlerini tanıtırken modernleşmeye ve ulusallaşmaya öncelik verir. Nitekim Rusya hâkimiyeti altında bulunan İdil-Ural ve Kafkasya muhiti, hem Rusya kanalıyla hem de konumları itibariyle Avrupa ile temas halinde bulunmuşlar ve Avrupa'nın fikir muhitlerinden etkilenmişlerdir. Makalenin devamında Akçura, Gaspıralı'nın medreselerin ıslahı, dilin birleştirilmesi, kadın meselesi, dinde modernleşme ve Rusçanın kesinlikle öğrenilmesi gibi ana maddelerini özetlemiş ve buna karşı çıkan "Usul-i Kadimci"lerin savundukları görüşleri de ortaya koyarak bunları tenkit etmiştir. Yusuf Akçura'nın vermiş olduğu bu bilgiler demokratik hareketlerin ve modernleşmenin sadece Osmanlı sınırları içerisinde olmadığını, Rusya Türkleri arasında da bu faaliyetlerin varlığını haberdar ediyor.

Paris'te Siyaset Bilimleri Okulundaki öğrenciliğinde ünlü bilginlerden ders alan Akçura, aynı zamanda Şerafettin Mağmumî ile de yakın bir ilişki içerisinde girer. Doktor Mağmumî, Osmanlıcılığın çöktüğünü, Türkçülüğün başka bir yol olmadığını, Batılıların Türk düşmanı olduğunu üzerine basarak vurgularken, diğer taraftan millet ve milliyetin önemini bütün derslerinde anlatan Albert Sorel, Renouvier, Botomy gibi bilim adamları da Akçura'nın fikirlerinin sağlamlaşmasında etkili oluyorlardı (Akçuraoğlu:

1928: 399). Kazan'a yaptığı seyahatlerde amcası İbrahim Efendi'nin zengin kütüphanesinden yararlanan Akçura, onun Türk âlemi ve Türkoloji ile ilgili bilgilerinden de yararlanıyordu (Akçuraoğlu 1928: 398). Nitekim Mercanî ve Nasirî hakkında yazdığı biyografileri de bu seyahatlerinden sonra yazmıştır.

Salname-i Servet-i Funun ve *Türk Yılı 1928*'de Mirza Fethali Ahundzade hakkında bilgi veren ve Ahundzade'yi tahlil eden Akçura (1328b: 193), onun komedilerinin oldukça sade dille yazıldığını, bu yüzden Ahundzade'yi dilde Türkçü olarak kabul edebileceğimizi söylemektedir. Ziya Gökalp (2004: 9) *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Ahundzade ve Gaspıralı'yı Rusya Türkleri arasında yetmiş iki büyük Türkçü olarak göstermesine rağmen Yusuf Akçura, Ahundzade'nin Gaspıralı kadar Türkçü bir kimliğe sahip olmadığını belirtmekten geri kalmamıştır. Biz zaten Ahundzade'nin tarihî ve siyasi bir Türkçülüğünün olmadığını biyografisinden görmekteyiz (Akınar 1980). Mirza Fethali'nin *Komediler*'de sade ve açık bir lisan kullanmasının sebebi halkı bilinçlendirmek ve cehaletten bir nebze olsun kurtarmak ise de, Akçura'nın belirttiği gibi dilde sadeliği tercih ettiği ve Türk dünyasının ilk tiyatro yazarı olduğu için Ahundzade'yi -Türkçülüğe hizmet eden diğer şahsiyetler kadar olmasa da- Türkçü saymak gerektiğine inanıyoruz. Akçura'nın verdiği bu bilgiler, Türk dünyasının ilk tiyatro yazarı Mirza Fethali Ahundzade'nin Türkiye'de tanıtılması bakımından önemlidir.

Akçura'nın (1928: 322) dilde Türkçü olarak bahsettiği bir diğer şahsiyet Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'dir. Süleyman Efendi yazdığı *Lügat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî* adlı eseriyle Türklüğün iki kolunun birbirine ne kadar yakın olduğunu göstermek ister. Osmanlıcayla Çağatayca'yı "aynı şubeden gören" ve Türk birliğini Almanlar gibi dil ve soy birliğine dayandıran şeyh, Türkistan'a ve Macaristan'a yaptığı seyahatlerden sonra bu kitabı yazmıştır. Buharalı şeyhin bu kitabı 1882 yılında İstanbul'da bastırması, İslamcılık ve Osmanlılık görüşlerinin hâkim olduğu bir dönemde bile -Akçura'nın da belirttiği gibi- onun "bütün Türklük" anlayışına sahip olduğunu gösterir.

Akçura, dış Türkleri tanıtırken sadece Türkçülük hareketine önem vermemiş bununla beraber Türklüğü bir bütün olarak görerek milliyet fikrinin medeni ve kültürel hayata etkilerini de ele alıp incelemiştir. Bu bağlamda Rusya Türkleri içerisinde cereyan eden bu fikirlerden hareketle bölgedeki matbuat faaliyetlerine de dikkatli bir şekilde değinmiştir.

Matbuat faaliyetlerinin Rusya Müslümanlarının kültürel hayatında önemli bir yeri vardır. 1875'de Bakü'de Türkçe yayımlanan *Ekinçi* gazetesi zirai haberlerle okuyucusunu bilgilendirmiş ama ileriki sayılarında da siyasal haberlere hatta "Türk dillerinin birleştirilmesini ima eden" (Akçuraoğlu 1928: 335) yazılara ağırlık vermiştir. *Ekinçi*'nin Rusya Müslümanlarının ilk Türkçe gazetesi olması, ondan sonra bu aydınlık meşalesini daha da alevlendirecek olan yeni gazetelerin de önünü açmıştır. *Ekinçi*'nin ardından Ünsîzade kardeşlerin basın faaliyetleri Gaspıralı'ya gelene kadar Türkçülüğü bir basamak daha

ilerletmiştir. Akçura'nın *Türk Yılı 1928*'de Ünsüzadeler ve onların çıkardıkları *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiye* gazeteleri, bunlara ilaveten *Keşkiil* dergisi hakkında verdiği bilgiler ve değerlendirmeler bugün hâlâ değerini korumaktadır. Bu bilgiler doğrudan doğruya Ünsüzade Celal Bey'in Yusuf Akçura'ya verdiği bilgilerden oluşmaktadır. Akçura bu bilgileri ilk olarak 1912'de *Salname-i Servet-i Funun*'da yazdığı *Türklük* makalesinde ana hatlarıyla kullanır. Akçura (1928: 337), Ünsüzadelerin Türkçülük için yaptıkları en büyük hizmetin, Gaspıralı'nın ilk Türkçe eserlerini basmış olmalarını gösterir. İsmail Bey dört yıl boyunca Rus hükûmetinden gazete çıkarmak için izin istemiş fakat alamamıştır (Lazzerini). Gaspıralı, gazete çıkarmak için izin almadan önce ilk eserlerinden olan *Tonguç* ve *Şafak*'ı Ünsüzadelerin matbaasında bastırmıştır (Gankeviç-Akpınar 2008).

1883 yılında *Tercüman*'ın ortaya çıkışı, Rusya'da yaşayan Türk milletinin umut ışığı olmuştur. *Tercüman* kısa sürede Türk dünyasının çeşitli yerlerine yayılmış ve oldukça büyük bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur. Modern eğitim faaliyetlerinin başlamasını İdil-Ural, Kafkasya, hem de Türkistan bölgelerinde yaygınlaşmasını sağlayan en büyük araç *Tercüman* olmuştur. Eski tarz eğitim taraftarlarına rağmen geniş halk kitlelerine ulaşan bu gazete yayın hayatı boyunca çizgisinden hiç vazgeçmemiştir. Usul-i Cedit okulların yaygınlaşması ile birlikte modern ders kitaplarının yazılması ve bunların yine okuyuculara duyurulması *Tercüman*'ın görevi olmuştur. *Tercüman* sadece Türk dünyası Türk-Müslüman toplumuna hizmet etmekle kalmamış, Türkiye ile ilişkilerin ve iletişimin kurulmasında ve kültürel-siyasi hayattan her iki bölgenin haberdar edilmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. *Tercüman*'ın en önemli yanlarından biri ise tek bir din ve dile sahip olan Türkleri ortak bir edebî dilde birleştirme idealidir, bu da Gaspıralı'nın ifade ettiği gibi sadeleştirilmiş Türkiye Türkçesini kabul etmekle gerçekleşecektir. Bugün birçok araştırmacı tarafından yapılan bu tespitler Yusuf Akçura tarafından 1912 yılında yapılmış ve dönemi itibariyle objektif ve tutarlı değerlendirmeler olarak kayda geçmiştir.

Akçura'nın *Türk Yılı 1928*'in "Siyasi Türkçüler" bölümünde ele aldığı ve geniş yer verdiği şahsiyetlerden biri de Hüseyinzade Ali Turan'dır. Akçura ve Mısır'da yayımlanan *Türk* gazetesinin başyazarı Ali Kemal'in arasında cereyan eden *Üç Tarz-ı Siyaset* münakaşalarına Hüseyinzade Ali Bey de katılmış ve her iki tarafın da düşüncelerini mantıklı olarak kabul etmiştir. Ali Bey, İslamcı ve Türkçü çizgisine rağmen *Mektub-ı Mahsus* başlığıyla *Türk*'te yayımlanan yazısında Panturanist bir tavır ortaya koymuştur. Akçura (1928: 413), Hüseyinzade'nin Vambery'nin mektubunu okurken kendi şiirinin *Türk*'te yayımlanmayan mısralarını *Türk Yılı*'na gönderdiğini söyler ve onu Müslüman Türkler arasında yetişmiş olan ilk Panturanist olarak gösterir. Akçura'nın yaptığı bu tespit, Hüseyinzade Ali Bey'i daha o dönemde Pantürkizm'in hatta Panturanizm'in savunucuları arasına sokmaktadır.

Sizlersiniz, ey kavm-i Macar bizlere ihvan

Ecdadımızın müştereken menşei Turan...

Bir dindeyiz biz, hepimiz hak-perestân:

Mümkün mü bizi ayırsın İncil ile Kur'an?!

Cengizleri titretti şu âfâkı ser-â-ser

Timurları hükmetti şehen-şahlara yek-ser

Fatihlerine geçti bütün kişver-i kayser

Yusuf Akçura'nın verdiği bilgilere göre Hüseyinzade Ali Bey, Azerbaycan'a döndükten sonra kültürel faaliyetlerine daha çok yoğunluk vermiştir. Azerbaycanlı ünlü petrol zengini Zeynalabidin Tagıyef'in himayesinde Ahmet Ağaoğlu ve Ali Merdan Topçubaşı ile beraber *Hayat* gazetesini çıkarmışlardır. Bu gazetede Ali Bey'in "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir", "Bize Hangi İlimler Lazımdır" ve "Yazımız, Dilimiz, Birinci İlimiz" başlıklı yazıları soy ve dil hakkındaki görüşlerini açık bir şekilde ifade etmektedir (Akçuraoğlu 1928: 416-417). Osmanlı topraklarında millî bilincin ve ulusallaşmanın uyanmadığı dönemlerde Ali Suavî'nin ortaya attığı "*Türkçülük*" fikri döneminde pek ilgi uyandırmamış, bu fikir daha sonra Hüseyinzade Ali Bey tarafından kullanılmış fakat sistematik bir halde Ziya Gökalp'in düşüncelerinde vücut bulmuştu. Bu bağlamda Hüseyinzade'yi, Ziya Gökalp'in fikir babası olarak adlandırabiliriz. Bugün bile Ziya Gökalp'i Türkülüğün fikir babası olarak gösterenler Akçura'nın tespitleriyle yanılıya düşmektedirler.

Akçura'nın, Hüseyinzade ile ilgili özellikle üzerinde durduğu bir diğer nokta onun Şii-Sünni kavgasının yaşanmayacağı temiz bir Türk toplumu oluşturmak için çalışması olmuştur. Böylece Hüseyinzade Ali'nin "bütün Türklük" anlayışı ile Şii inancında olan Türklere, Osmanlı Türklerini sevdirmeye gayreti içerisinde olduğunu görmekteyiz (Akçuraoğlu 1928: 417).

Yusuf Akçura Türk Yılı'nda Ahmet Ağaoğlu'na da değinmiş ve geniş yer ayırmıştır. Akçura, Ahmet Ağaoğlu ile ilgili bilgileri Ağaoğlu'nun basılmamış otobiyografisinden yola çıkarak bizlere ulaştırmaktadır. Ağaoğlu'nun geniş bir bilgi ve birikime sahip olduğunu vurgulayan Akçura, onun özellikle kadın problemi ve dindeki yozlaşmanın üzerine gittiğini belirtir. Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ile birlikte Kafkasya'daki millî suurun en yüksek noktaya ulaşmasında yaptıkları faaliyetlerle en önemli şahsiyetlerin başında gelir (Akçuraoğlu 1928: 421-430). Akçura (1928: 423), ayrıca Ağaoğlu'nun eğitimine devam etmek üzere Paris'e gidişinin ilham kaynağı olarak İsmail Gasprıralı'yı gösterir. Akçura'nın verdiği bu bilgi Ahmet Ağaoğlu'nun biyografisi için önemli bir katkıdır.

¹ Bu satır Toker yayınlarının yayınlamış olduğu Yusuf Akçura'nın "Türkçülük" kitabında yoktur. (İstanbul 1990)

Akçura, *Türk Yılı 1928*'in sonuna *Türkiye Dışındaki Türkler* adlı bir bölüm eklemiştir. Burada Batı Trakya, Kafkasya, Kırım, Karay, Kazan Türkleri ve Azerbaycan ile Dağıstan Cumhuriyeti yer almıştır. Bu bölümleri Yusuf Akçura yazmamıştır. Fakat dönemin önemli şahsiyetleri tarafından işlenen bu bölümler zamanına göre oldukça ehemmiyetli bilgiler taşımakta ve Türkiye'ye, Türkiye dışındaki Türkleri belli ölçüde objektif olarak tanıtmaktadır. Özbek, Kazak, Kırgız, Uygur ve Türkmen Türklerinin burada yer almamasını büyük bir eksiklik olarak kabul etmek gerekir. Zaten Akçura da bu eksikliği *Türk Yılı*'nın önsözünde dile getirmiştir. Düşüncemize göre dönemin şartlarında bu bölgeleri iyi tanıyan ve burada yaşayan Türkler hakkında sağlam bilgiler verecek kimselere ulaşamadığından yıllıkta sözü edilen bölgeler eksik kalmıştır.

Sonuç

Akçura, her ne kadar Orta Asya Türklüğünü dışarıda tutmuşsa da yazılarından anladığımız kadarıyla Orta Asya Türkleri de dâhil Türklüğü bir bütün olarak görmüştür. O, *Sırat-ı Müstakim*'deki *Rusya'da Sakin Türklerin Hayat-ı Medeniye, Fikriye Ve Siyasîyelerine Dair* başlıklı yazısında Orta Asya (Buhara, Semerkant, Taşkent) Türklüğünü de ele almış fakat bu bölgede yaşayan Türkler modernleşme ve uluslaşma safhasından o dönemde geçmediği için bunlar hakkındaki bilgileri sınırlamış hatta bazılarını ele almamıştır. Akçura'nın Gaspıralı'yı örnek aldığını ve onu takip ettiğini hem yazılarından hem de biyografisinden takip etmekteyiz. Buradan yola çıkarak da Akçura'nın Türkleri bir bütün olarak ele aldığı kanaatine varmaktayız.

Akçura'nın *Salname-i Servet-i Funun*'da daha 1912'de yazmış olduğu *Türklük* makalesi daha sonra *Türk Yılı 1928* adlı eserle genişletilmiştir. Bu makale Türklüğün -ekonomik, demografik, siyasi ve içtimai- bir bütün hâlinde ele alındığı ilk incelemedir. Akçura bu makaleyle Türklüğü sadece siyasi olarak ele almamış aynı zamanda Türklüğün edebî ve kültürel hayatını da tanıtmıştır. İslamcılığı siyasi anlamda görmeyen fakat, Türkçülüğe ulaşmak için bir basamak olduğunu ifade eden Akçura, Avrupa'da olduğu gibi modernleşmenin gerçekleştirilmesini ve millet, milliyet kavramlarının Türk toplulukları içerisinde yerleşmesini ve Türklük bilincinin yayılmasını sağlamaya çalışmıştır. O ayrıca Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yeni kurulacak bir Türk devleti için elinden gelen çabayı göstermiştir. Akçura bu özelliklerinin yanında Türk dünyası ile Türkiye Türkleri arasında köprü olmuş; fakat yaptığı hizmet ölçüsünde gereken saygıyı görmemiş bir Türk milliyetçisidir.

Kaynakça

- Akçura, Yusuf (1328a / 1912), “Türklerin Büyük Muallimi ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski”, *Türk Yurdu* 2. cilt Sayı: 10.
- Akçura, Yusuf (1908), “Rusya’da Sakin Türklerin Hayat-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair: I-II”, *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, Sayı: 39-40.
- Akçuraoğlu, Yusuf (1328b / 1912), “Türklük”, *Salname-i Servet-i Fünun*.
- Akçuraoğlu, Yusuf (1897), “Kazan Ulemasından Mercanî Efendi ve Abbas” *Malûmât Gazetesi*, 3. cilt, No: 69.
- Akçuraoğlu, Yusuf (1914), “Muallime Dair” *Türk Yurdu*, 6. c., 27 T. Sani 1330, Sayı: 12 s. 2409-2412.
- Akçuraoğlu, Yusuf (1928), *Türk Yılı 1928*, İstanbul, Yeni Matbaa.
- Akpınar, Yavuz (1980), *Mirza Feth Ali Ahundzade; Bütün Yönleri İle*, Erzurum (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, VIII+254 s. Doktora Tezi, Basılmamış).
- Gankeviç, Viktor Yuriyeviç – Akpınar Yavuz (2008); “İsmail Gaspıralı’nın Yayımladığı İlk ‘Mecmualar’: Tonguç, Şafak”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2008, Sayı: 14.
- Georgeon, François (2005), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura*, 4. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Gökalp, Ziya (2004), *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, M.E.B. Yay. :2116, İstanbul.
- Karpat, Kemal (2001), *İslâmın Siyasallaşması*, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay.
- Lazerini, Edward J., “İsmail Bey Gasprinskiy’in Perevodçik / Tercüman’ı: Modernizmin Bir Sözcüsü”, Çev: Bülent Tanatar, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/elazzerini.html> <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/elazzerini.htm>.
- Taymas, Abdullah Battal (1966); *Kazan Türkleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay.